

SKOGSBÖNDER OCH SNAPPHANAR

Av fil. doktor ALF ÅBERG

VORO snapphanarna — eller som de själva kallade sig friskyttarna — patrioter eller stråtrövare? Denna aktuella frågeställning fanns inte på deras egen tid. Det var inte bara svenskarna själva, som med erövrarens rätt stämplade snapphanarna som mordbrännare och förbrytare. Samma uppfattning hyste också en så vederhäftig man som Sthen Jacobsen, kyrkoherden i Stenestad, som en gång som student kämpat på Köpenhamns vallar mot Karl X Gustafs svenskar och vars krönika från kriget säkerligen uttrycker hans egna sockenbors uppfattning om de danska hjälptrupperna. Också de skånska historiker, som under 1700- och 1800-talet behandlade försvenskningstidens problem uttryckte sin motvilja mot snapphanarna: Sven Lagerbring, Per Lovén, som i sin avhandling om Göinge år 1745 talar om den skurkaktiga röverligan, och slutligen Martin Weibull, som i sin inledning till Sthen Jacobsens krönika 1897 framhåller, att man bör noga skilja snapphanarna från den bofasta befolkningen; de voro dess naturliga fiender.

Jämsides med denna åsikt utbildar sig en annan under 1800-talet. Romantiken med dess starka framhävande av det nationella och folkliga bildar den djupa undertonen, och Walter Scotts romaner om det skotska höglandsfolkets tragiska kamp mot de engelska erövrarna ge den bärande melodien. Den förste, som upptäckte snapphanefejden som tacksamt litterärt motiv, var pseudonymen O. K. (troligen Lars August Mannerheim), som 1831 utgav romanen Snapphanarne om den ädla ryttmästare Stålbrands kärlek till den sköna generalsdottern Thilda Liljenroos. Traditionerna — så pietetsfullt upptecknade av Pehr Johnsson i Broby — fingo bilda bakgrunden till en rad romaner där skogarnas frie män spelade Robin Hoods roll i sin egen miljö. Dansken J. K. Brosböll (pseudonymen Carit Etlar) skrev Göingehövdingen och svensken Ragnar Pihl-

strand (pseudonymen Lodbrok) Snapphanens bröllop med mycken spänning och friskyttromantik. August Cederborg fortsatte i deras spår och berättade om Lille-Mats och andra snapphanars djärvhet och förslagenhet. Hembygdsromantiken tog vara på denna historiska aspekt, och 1800-talets romantiska syn framträder ännu ibland i Göingehäradernas hembygdspublicationer. Kyrkoherden Torsten Lundberg i Glimåkra värnade nitiskt minnena och präglade ett ofta citerat yttrande: snapphanarna kämpade för en ädel, fast hopplös sak. Ett utslag av samma historiesyn möter vi i Axel Ebbes snapphanestatyn i hembygdssparken i Hässleholm. Denna uppfattning är så mycket mera märklig, som de ursprungliga traditionerna om snapphanarna i regel rörde sig om hur kringströvande, våldgästande partier oskadliggjordes.

Den romantiska syn på snapphanarna, som hembygdsrörelsen gjorde till sin, fick sin vetenskapliga sanktion i en diger uppsats som lektor Per Sörensson publicerade i Karolinska förbundets årsbok år 1916: Friskyttarna under skånska kriget. I uppsatsen hävdade Sörensson, att friskyttarna endast fullgjorde sin skyldighet som danska patrioter. Artikeln är polemisk mot Martin Weibull och är mycket ensidig, därför att den endast bygger på danskt arkivmaterial. Redan tio år tidigare hade dock Knud Fabricius publicerat sina grundläggande arbeten om Skånes Övergang, i vilka han hävdade, att man inte kan tala om svensk och dansk nationalism under denna tid.

Det sista kriget med sina hemliga frihetsrörelser och partisanarméer i våra nordiska grannländer gjorde att intresset för snapphanarna blossade upp på nytt. Man spårar det i Föreningarna Nordens publikation III Omstridda spörsmål i Nordens historia 1950. Det heter här på tal om snapphanerörelsen, att »man inte bör brännmärka de forna *danska* bönderna för deras samverkan med tidigare landsmän. Särskilt i vår tid faller det nämligen en helt annan belysning än förr över en folklig motståndsrörelse buren av en äkta nationell övertygelse». Att snapphanerörelsen fortfarande är en hjärtesak för många danskar och skåningar har jag själv märkt i den våldsamma förbittring som min bok om snapphanarna framkallat på deras håll, särskilt i förbundet Skånsk samling. I de yttersta av dessa dagar har professor Fabricius själv tagit till orda. Han har utgivit sin mäktiga tredje del av Skånes Övergang och i en intervju framhållit, att snapphanarna äro föregångsmän för senare tiders frihetskämpar och hyllat skåningarna för deras trohet till Danmark och Danmarks sak.

Patrioter eller stråtrövare — vad är sanning? Ligger den som vanligt mitt emellan eller är själva frågeställningen felaktig? Det finns möjligheter att komma sanningen närmare in på livet, och två utomordentliga kulturgeografer ha visat vägen. Den ene är professorn Åke Campbell med sin avhandling om Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet (1928) och den andra fil. doktor Mårten Sjöbeck senast i sin Blekingebok år 1950. I Nils Holgersson betecknar Selma Lagerlöf Blekinge som de tre trappstegens land. Samma trappsteg möta vi också i Skåne i slättbygden i söder, sydväst och sydost, risbygden — det mellanliggande området — och skogsbygden längst i norr. I varje bygd hade befolkningen sitt eget levnadssätt, sin egen livsrytm.

Denna kulturgeografiska uppdelning av Skåne bestyrks av det bevarade arkivmaterialet, och jag tänker därvid i första hand på handlingarna i kyrkoarkiven och på domböckerna. I dessa handlingar möta vi folket i dess vardagsliv, vi lära känna dess levnadssätt och samfundsliv likaväl som dess rättsuppfattning och frihetsbegrepp. Dessa handlingar visa tydligt, att det inte är möjligt att tala om en skånsk bondeklass under 1600-talet som ett enhetligt begrepp.

Snapphanefejden hade sin förankring i skogsbygden i norr och det är följaktligen folket i de områdena, som tilldrar sig största intresset i denna undersökning. Häruppe låg det skånska höglandet med sina milsvida skogar, bok och ek på Hallandsåsen, Söderåsen och Linderödsåsen och mörknande i fur och gran ju längre norrut man kom i Göingehäraderna. Det var en yppig och vild natur, som ännu på sina håll lever kvar med böljande urskog mellan kärr och glittrande insjöar. Vägarna voro få och de stigar som funnos kände endast bygdens folk.

Hemmanen i skogsbygden voro inte som på slätten samlade i stora byar. Ofta bestod byn bara av några gårdar och ofta lågo de ensamma slutna i skogens famn. Boskapsskötseln var den viktigaste näringsgrenen, kreaturen gingo i många fall ute i skogarna året runt och funno bete i röjningarna i skogen och på de svedjade områdena. Skogsbygdens hushållning hade anor från medeltiden och att dess kulturform var primitiv framgår också av levnadsförhållandena i övrigt. Skogsbygdens hemman voro ofta överbefolkade och det är inte ovanligt, att i indelningsprotokollen möta tre till sex familjer på en och samma gård. Överbefolkningen var en svår belastning för gårdarna, men bondsönerna ville inte gärna lämna hemgården och taga upp ödegårdar. Under krigstider eller

missväxtår blev nöden stundom fruktansvärd på de fattiga skogshemmanen, och ofta måste invånarna då bege sig ut på vandringsstråt eller söka skogen. Överbefolkningen bidrog till att bevara de ålderdomliga dragen i skogsbygdens kulturform, den vidmakthöll släktkänslan och släkthämnadstraditionerna och hämmade bygdens ekonomiska utveckling.

Den primitiva karaktären i skogsbygdens samhälle spårar man också i fördelningen av jorden. Skåne var en av den danska adelns högborgar, och av de gårdar, som år 1673 funnos i landet, hade adeln 44 %, och bönderna endast 8 %. I skogsbygden var förhållandet ett annat, här ägde bönderna 22 % av alla hemman. De självägande bönderna utgjorde själva kärnan i skogsbygdens befolkning. Det raska och hårdföra nybyggarsinnet var deras kännetecken, slugheten stod högt i kurs och man älskade att väcka processer mot sina grannar och anhöriga. Särskilt bristen på brukningsbar mark satte sin prägel på samhällslivet och skapade en ständig jordhunger hos skogsborna.

1600-talets bondesamhälle i de nordskånska skogshäraderna hade få förbindelser med den statliga överheten men en rikt förgrenad inre organisation. Statsmaktens representanter voro länsmännen. De voro skatteuppbördsmän och tingssökte dem, som bröto mot gällande lag. De voro själva bönder och valdes under dansk tid av bönderna vid tinget. Många gånger betraktade de sig mera som böndernas förtroendemän än som ett redskap för konungen. Samma dubbla lojalitet har man också att räkna med i sockenprästernas fall.

Under dessa båda statens och kyrkans representanter utbredde sig bondesamhället. Skogsbygden var rik på folk. Mantalslängderna för år 1673 upptaga 7 200 mantalsskrivna i fyra häraderna men siffran är sannolikt för låg. Inom bondesamhället fanns det många befattningar, som vi lära känna i handlingarna. Fjärdingsmännen, som skulle uppbära prästens tionde, rotemästarna, som skulle delta i de årliga soldatutskrivningarna och organisera fattigvården i socknen, kyrkovärdarna, prästens närmaste män. Sockenstämmorna hade en delvis annan karaktär än på slätten. De höllos oftare och behandlade alla angelägenheter, som rörde socknens liv. De stodo också i mycket nära förbindelse med det lokala rättsväsendet vid häradstingen.

Sockenmännen voro livligt intresserade av att komma samman och dryfta gemensamma angelägenheter, och både gårdsmän och

drängar voro närvarande vid stämmorna. Före riksdagarna sammanställde sockenstämmorna sina klagomål, som sedan överlämnades till häradsrätten för utredigering. Sockenstämman utgjorde sålunda det ledande kommunala organet, medan häradstinget var uttrycket för bondesjälvstyrelsen i häradet. Rättskipningen försiggick ännu under förmyndartiden efter danskt maner och man dömde på tingen efter böndernas lag.

Bondesamhället var långt ifrån fritt från inbördes sociala motsättningar men det framstår i alla fall som en i stort sett enhetlig organisation. Ännu under 1600-talet bildade det en bonderepublik, som i sin avskildhet och primitiva hushållning visar stor överensstämmelse med germanfolkens. Det avgränsade sig inte bara uppåt mot staten utan också neråt mot skogarnas lösa befolkning. Denna bestod av skilda element: lösdrivare och tiggare, hästtjuvar och efterspanade förbrytare, desertörer från regementena på båda sidor gränsen. Den var aldrig konstant och redovisades inte i kyrkoböckerna, den minskade under goda år och ökade snabbt vid krig och hungersnöd, den bekämpades av myndigheterna och av bönderna vid häradstingen men levde segt kvar i goda som i onda tider. Domböckerna ge oss goda inblickar i de fredlösas liv och sammanhållning, ett brottets och förtvivlans kamratskap, som utgjorde en svår lockelse för de oroliga och äventyrslystna i samhället. Mellan dem och bönderna rådde ständigt krig, de straff häradstingen ådömde voro fruktansvärt hårda och de fredlösa bidade endast sitt tillfälle att taga hämnd på de besuttna och bofasta.

Det är en fråga, som man ofta ställs inför men som är svår att besvara: var den nordskånska skogsbefolkningen dansksinnad ännu vid tiden för utbrottet av Karl XI:s skånska krig? I en lysande artikel i Berlingske Aftenavis i januari 1940 sökte Knud Fabricius, Skåneforskningens grand old man, att svara på frågan hur Danmark kunde förlora de svenskerövrade skåningarna men hålla kvar de tyskockuperade sönderjyderna. Skåne var på ett sätt mera danskt än Sönderjylland. Under medeltiden var Lund säte för ärkebiskopen i Danmark. Skåne var en av den danska reformationens högborgar och säte för den danska adelskulturen. Den främste av alla, Tyge Brahe, var född i Skåne. Danmarks store historieskrivare Arild Hvitfeldt var skåning, och flera skånska adessläkter Brahe, Tott, Barnekov och Valkendorf voro ledande i dansk politik och kultur. Skåne tillhörde och tillhör på ett sätt ännu i dag det danska kultursamfundet.

Men Fabricius kunde också åberopa argument häremot. Det var bara adeln, som bar upp den danska rikskulturen, medan de övriga stånden saknade politiska rättigheter. Begreppet nationalism fanns inte vid denna tid. Andra idéer betydde mera: fruktan för Gud och troheten mot den furste man gett sin ed. De skånska skogsbönderna hade en dansk lag och danska privilegier, som de hårt slogo vakt om, men i övrigt voro de i första hand skåningar och göingar.

Skogsbönderna voro alltid ovilliga att engagera sig i striderna mellan Sverige och Danmark och inledde tidigt förbindelser över gränsen. Ännu på 1500-talet hade de djupa skogarna omintetgjort allt närmare samgående mellan skåningar och smålänningar, men mot århundradets slut börjar man inleda en livligare kommunikation. Grannsämjan var god och de båda nationerna trädde snart i släktskapsförhållande med varandra.

I första hand gällde detta gränsocknarna Osby och Loshult och Älmhult. Kyrkoböckerna för Osby och Loshult äro bevarade ända från 1660 och dessutom mycket utförliga. För de avlidna lämna de uppgifter om ålder, födelsesocken, närmaste anhöriga och dessutom avger prästen ofta ett omdöme om dem. Den täta förekomsten av olika födelsesocknar är utmärkande för befolkningen i dessa genomgångsområden. Många fattiga vandringsmän från Uppsverige funno här sin grav, och åtskilliga smålänningar slogo sig ner här och gifte sig med en dotter av socknen. »Per Månsson ryttare av Västra Kulhult, född i Värnamo, 30 år, tjänt i militien från sin barndom, en ärlig och stilla man som gjorde ingen orätt» och »Per Persson, född i Torpa, Sunnerbo, har aldrig varit gift, dock fört ett oförargligt leverne» är vanliga formuleringar, men ofta uttalar sig prästen fördömande om våldsamma och supiga uppsvenska ryttare.

Några ständiga gränsfejder höra vi inte talas om, tvärtom visade sig göingar och sydsmlänningar ovilliga att gå emot varandra med krut och lod. Handelsförbindelserna dem emellan avbröts inte under krigen, och släktbanden visade sig starkare än överhetens påbud. Tidigt började de sluta bondefreder med varandra, ett slags inofficiella överenskommelser att trots kriget uppehålla friden i samhället. Överenskommelserna riktade sig inte bara mot det svenska och danska krigsfolket utan också mot skogarnas lösa befolkning. Ännu vid utbrottet av skånska kriget var gränsen mellan bondesamhället och de fredlösa långt skarpare än den gräns, som skilde de skånska provinserna från Småland.

Under dansk tid hade skogsborna fått leva i fred med sina lagar. De betalade sporadiskt och under protester sin skatt, överträdde flitigt förbuden mot skogshugge och jakt i kronans skogar och satte sig över påbudet att röja nya vägar genom obygden. Danskarna hade låtit dem hållas. Det blev annorlunda sedan svenskarna erövrat Skåne. Sverige var ju fastare organiserat och centraliserat än Danmark och byråkratien, formalismen, oförmågan att tyda författningarna på ett mänskligt sätt fanns också i hög grad hos de svenska ämbetsmännen. Jag skall inte närmare beröra alla de missgrepp som de svenska myndigheterna begick. Man kan studera utvecklingen i Göingehäradernas domböcker och nästan se, hur motsättningarna skärpas för varje år. Hur man drev in förfallna skatter, uppehöll förbudet mot olaga skogshugge, tvang stora manskapsuppbåd från varje socken att somrarna igenom ligga ute i terrängen och bygga nya vägar och hur man inkvarterade främmande krigsfolk på gårdarna och i strid mot den danska lag, som svenskarna utfäst sig att respektera, efterhand lät de uppsvenska ryttarna övertaga kronans gårdar. Alla dessa missgrepp och övergrepp väckte harm och förbittring bland bönderna, och man behöver endast studera landshövdingen Magnus Dureels skrivelser för att förstå, hur utbrett hatet var i första hand mot ryttarna.

I juni 1676 landsteg den danske konungen i Skåne och svenskarna måste snabbt utrymma provinsen. Samma tid höra vi talas om bondeoroligheter i skogsbygden och uppbåd mot ännu kvardröjande svenska ryttare. Det är under denna tid som Loshultskuppen utspelar sig, detta strålande skogsäventyr, bevarat åt historien i ett 150 sidor tjockt rättegångsprotokoll i Krigsarkivet, som är förtjänt att publiceras i sin helhet. Protokollet berättar utförligt om skogsbornas militära organisation, bondeuppbådet, och deras förbindelser med smålänningar och innehåller dessutom många personhistoriska uppgifter. Jag skall dröja en stund vid denna kupp, som fick den mest fulltaliga uppslutningen av alla under kriget från böndernas sida.

Under den svenska reträtten österut hade Karl XI:s krigskassa blivit stående uppe i Loshult på stora landsvägen. Av de rekognosceringar bönderna gjort framgick, att krigskassan, som bestod av nära 50 000 daler silvermynt och som i form av kopparplåtar låg förvarad i stora trätunnor, endast var bevakad av femton ryttare och en kapten. Tankarna och samtalen i stugorna utlöste till slut en aktion. I början av juli månad begåvo sig sex bönder i Osby och Loshults socknar ner till det danska lägret utanför

Landskrona. Vi känna namnet på dessa: Per Kristiansson i Östra Genastorp, bror till klockaren i Lösen och en framstående man i bygden, vidare Sven Nilsson från samma by, Jöns Månsson i Marklunda, Jöns Jeppeson och Sven Åkesson Tubb och gamle Per i Hönjarum, smålänning till börden. När de väl kommit fram till det danska lägret, lyckades de övertala ett tiotal byteslystna ryttare, en korpral och en trumpetare att följa dem tillbaka. Kristian V hade strängeligen förbjudit bönderna att företaga några privata aktioner och överenskommelsen träffades mot hans vilja och vetskap.

På vägen tillbaka genom Göingebygden utsände konspiratörerna på gammalt maner budkavlar med signal om uppbåd till socknarna, och dessa buros runt av män, kvinnor och barn. Ingen visste ändamålet med kallelsen förrän man kom fram till de fyra mötesplatserna, men hela byar gingo man ur huse. En del återvände hem, när de fingo besked om avsikten, men större delen slöt upp i fåget. Protokollet nämner 150 bönder i Osby, Loshults, Hästveda och Broby socknar, som voro med i företaget, men antalet deltagare har varit större.

Deltagarna voro i många fall beridna men större delen gick till fots. I vissa fall turades man om att rida på hästarna, men man tror på dem som förklarade, att de på den långa dagsmarschen blevo efter och förlorade kontakten med förtraven på den dammiga, solstekta landsvägen. Även kvinnor och barn följde med. När man nått Hönjarums bro vid Helgeå, grupperade man sig för strid. Ryttarna bildade täten fyra och fyra i bredd beväpnade med praktiga bössor av hemmagjord modell och efter dem följde den långa raden av fotfolk, utrustad med spjut, kniv och hacka efter råd och lägenhet. Skjutsrättaren Sven Månsson, som inte deltog i uppbådet, såg folket draga förbi och berättade att bondetrupperna ständigt ökades med nya rekryter och att folk löpte till styrkan från alla håll som en strid ström och av fri vilja. Bonden Lill-Tuve i Marklunda, en bror till en av kuppledarna, skickades i förväg för att rekognoscera, och detta gick så mycket lättare som hans far var postbonde. Han hade på sig postmössan och posthornet, och när han nådde de kungliga fororna, blåste han i posthornet som tecken på att allt var lugnt.

Den svenska ryttartruppen blev totalt överraskad, och sedan nio man stupat, drog sig resten tillbaka med en mindre del av bagaget. Rättegångsprotokollet skildrar många episoder av det som nu följde, gripbara, åskådliga, burleska eller upphöjda som scener i

ett stort historiskt drama. Plåtarna voro tunga att bära och när plundringen var över, kom kvinnorna och barnen att spela en viktig roll som bärare åt husfadern. Måns Håkansson och hans hustru Sissa i Höghult hade varit så förståndiga att de medfört en vagn, på vilken de förde bort 20 penningtunnor, och Lars Nicklasson i Broby lastade sin häst så full med plåtar, att den lade sig ner på bygatan i Loshult och vägrade att fortsätta. Aldrig förr hade bönderna sett så mycket pengar och mängden gjorde att de till slut förlorade alla proportioner. Den fattige Olof Ingemarsson i Gråshult hade setts uppe på en kärra kasta ut kopparplåtar åt alla håll, och Jöns Håkansson i Höghult, en bror till Måns, hade iakttagits vid småländska gränsen, där han fördelade en tunna pengar bland sju kvinnfolk och hade likväl efteråt blivit en mycket förmögen man.

Överfallet i Loshult har betecknats som en snapphanebravad, ett organiserat överfall från dansk sida i samverkan med dansk-avlönade friskskyttar. Sägner ha spunnits kring den, och enligt en ännu kvarlevande skulle skatten på okända vägar ha transporterats till Västersjön nedanför Hallandsås och där sänkts i djupet. Sägner talar inte sanning. Pengarna stannade inom häradet och fördelades på ett stort antal händer. Kuppen utfördes av bönderna själva i strid mot danske kungens önskan. Avsikten med kuppen var att hämnas på de svenska ryttarna och plundra kungens bagage, även om kuppen fick ett militärt syfte genom att beröva Karl XI medel till soldaternas avlöning.

Svenskarna misstogo sig om de trodde, att återstoden av pengarna skulle vara i säkerhet på andra sidan småländska gränsen. Penningfororna placerades utanför gästgivargården i Älmhult och den nitiske befallningsmannen Lars Ingemansson lät på eftermiddagen uppbåda ett stort antal bönder från Stenbrohults socken att hålla vakt vid fororna under natten. Till skydd mot ett anfall söderifrån välte man ett furuträd över vägen och dessutom några tomma vagnar bredvid som skyttevärn. Vi kunna se hela scenen framför oss. Hästarnas frustande i den varma sommarnatten, den oroliga befallningsmannen på vakt vid vagnarna, skaran av bönder ute på gästgivarbacken eller inne i huset, och här och var en bivackeld eller en flämtande fackla. Vad som nu skedde är lika dunkelt som scenen, och protokollet mäktar inte heller sprida ljus. Befallningsmannen, som väl är det vederhäftigaste vittnet, berättar, att en gumma kommit springande på vägen från Loshult under högljudda rop: »Göingarna komma.» Gummans rop hade

vidarebefordrats av karlarna på vagnarna, och man hörde också en trumpetsignal neråt vägen.

Länsmannen tog till flykten och med honom flydde också rytarna. Så snart de försvunnit hade smålänningarna — enligt vad protokollet uppger i strid mot 9 § köpmansbalken, som innehåller förbud mot att tillägna sig annans egendom — kastat sig över penningtunnorna, slagit sönder dem och bortfört plåtarna. De uppgåvo, att de gjorde det för att rädda pengarna att falla i göingarnas händer, men rättegångsprotokollet uttalade sin stora förvåning över, att smålänningarna varit så nitiska att skydda sin konungs egendom och gömt den så hemligt i backar, buskar och skogar, att de inte kunde återfinna den. Dessutom hade allt varit stilla, när deras rop förklingat. Gumman hade försvunnit, trumpetaren var borta och inget gevär hade lossats, när smålänningarna började att svärma.

Smålänningarnas förklaring var inte sann. Kuppen i Älmhult skedde i nära samarbete mellan gränsocknarna. Gästgivaren Joen Jönsson i Älmhult var en av huvudorganisatörerna. Vem gumman var blev aldrig klarlagt fast befallningsmannen hade sina misstankar, men trumpetaren var tydligtvis samma dansk, som deltagit i Loshultsöverfallet. En del av plåtarna återlämnades rätt snart, men protokollet berättar, att många plåtar fortfarande fanns kvar i handeln, och uttalar sin förvåning över att så många småländska bönder och torpare, som tidigare varit utfattiga, nu med ens blivit rika och välbeställda åbor. Även göingar deltog i plundringen, bland dem Sven Jakobsson i Loshult, som inte kunde dölja sin identitet på grund av sitt lätt igenkännbara eldröda hår.

En sista scen må berättas. Den tilldrog sig morgonen efter striden. Håkan Ingemarsson, som var smålänning och som varit skjutskarl vid fororna i Loshult, blev tillfångatagen av göingarna, men släpptes efter plundringen och fick återvända hem. Vid själva gränsen påträffade han i morgongryningen ett antal namngivna göingar och smålänningar, som lågo i gräset bredvid fyra obrutna tunnor med kopparplåtar och drucko öl. Han hade inviterats att slå sig ned och hörde dem diskutera var de skulle gömma undan alla sina pengar. »Vi lämnar dem till Jöns Håkansson i Loshult, som är den bästa karl, som kan förvara dem», hade en smålänning förklarat. Håkan skjutskarl hade invänt: »Tänk om Skåne blir danskt igen.» Smålänningen hade då svarat: »Vi kan få pengarna ändå.» I sanning ett underligt resonemang fört mellan representanter för två krigförande folk!

Några månader senare slöto sydsmälänningarna och göingarna en högtidlig bondefred med varandra mitt under brinnande krig. I denna lovade de sina kära grannar att skydda varandra inbördes för snapphanar och andra krigsbesvär. Det är troligt, att de rövade kungliga plåtarna utgjorde en viss anledning till denna solidaritetsförklaring socknarna emellan.

Kriget fortsatte. Svenskarna kommo tillbaka och Karl XI segrade vid Lund. När vintern kom år 1676 voro skogsbönderna inte ensamma herrar. Bredvid de bofasta växte det upp en farlig makt, snapphanarna eller som de själva kallade sig danske kungens friskyttar. Var kommo de ifrån? Ur vilka led hämtade de sitt folk? Från bönderna, säger Knud Fabricius och publicerar i sin sista bok listor på 350 friskyttar från hela Skåne, som han påstår vara bönder. Saken tål att diskuteras.

Redan sommaren 1676 hade Kristian V uppmanat skåningarna att träda i dansk tjänst och hotat tredslande med stränga straff. Påbudet fick ingen större anslutning, men efter motgångarna i kriget börja danskarna satsa mycket på friskytterörelsen. Den fick en militär organisation med friskyttedofficerare men man skall inte draga alltför vida slutsatser av de rullor, som uppgjordes. De voro redovisningshandlingar avsedda att stödja friskyttarnas krav på lön och underhåll av danskarna. Kompaniorganisationen användes endast vid redovisningen, och man stred i mycket små partier och undvek att ge sig i kamp med större svenska trupper.

Varifrån kommo de? En ledning ha vi i namnet. Snapphanenamnet dyker upp redan under 1644—45 års krig, ursprungligen ett öknamn av den bofasta befolkningen mot de lösa elementen, stigmännen och tjuvarna, men så småningom en samlande term för dem som under kriget värvades i dansk tjänst. Under belägringen av Karlshamn opererade bönderna tillsammans med snapphanarna, och också senare sökte danskarna använda sig av bondeuppbåden som ett slags reservtrupper vid sidan av den reguljära armén. Dessa uppbåd visade sig i längden föga effektiva och dessutom voro bönderna alltmera ovilliga att samarbeta och lyda under snapphanekaptener. Från vintern 1676 övergingo därför danskarna helt till friskytteorganisationen, som blev den dominerande faktorn i det lilla kriget.

Man kan följa hur friskytteorganisationen växer fram i det danska materialet i Riksarkivet i Köpenhamn och följa dess rekryteringsvägar i skogsbygden genom de svenska domböckerna. Till dem slöto sig många skogsbönder, som fruktade för svenske

kungens hämnd efter bondeupprorets slut, och nöden, äventyrs-
längtan, fruktan för krigstjänst och lusten efter byte ökade fri-
skyttarnas skaror med utfattiga bonddrängar och bondsöner från
överbefolkade gårdar. Men majoriteten kom från andra håll, från
de fredlösas stora skara. Det var en underlig blandning av all-
sköns folk, som kriget virvlade samman, efterspanade element,
desertörer från regementena, idealister som erkände danske
kungens sak som sin, äventyrslystna med lust efter byte. Det var
en sak som förenade dem alla, de hade självmant ställt sig utanför
bondesamhället, utanför de bofastas lag. De voro egendomslösa,
ständigt jagade, med sin egen moral och sammanhållning. De
förblevo danskarna trogna intill slutet. Hur skulle de kunnat göra
annorlunda, när de bränt alla skepp och inte längre hade någon
väg tillbaka?

Snapphanarna gjorde danskarna utomordentliga tjänster som
kunskapare och rekognoscörer. I vissa fall fingo de sig bestämda
uppdrag förelagda av danskarna att utspionera svenska läger och
truppförflyttningar. De kände sedan gammalt alla stigar och alla
platser lämpliga för överfall. Vid sidan av de stora krigsrörelserna
ägde ständiga sammanstötningar rum mellan dem och svenskarna
om hästar och boskap, ammunitionsforor och penningtransporter.
De avbröto också svenskarnas förbindelser och försvårade deras
framryckning genom att blockera vägarna och bränna och förstöra
broarna. De engagerade sig djupt för Danmarks sak, under-
stödde den danska armén och sökte på olika sätt hålla modet uppe
hos de dansksinnade.

Samarbetet med danskarna och de militära insatserna utgjorde
endast en del av friskyttarnas verksamhet. Domböckerna ge oss
en annan uppfattning av deras framträdande än den vi få i deras
rapporter till det danska högkvarteret. De svenska häradstingens
protokoll berätta om otaliga privata uppgörelser mellan snapp-
hanarna och bygdens eget folk. Det är väl att märka skogsbön-
dernas, de besuttnas syn på snapphanarna, som här kommer till
synes, och de ge oss en mörk och frånstötande bild av de lösa,
kringströvande elementen, av deras fattigdom, vinningslystnad och
förstörelsebegär.

Friskytterörelsen var från början avsedd att understödja dans-
karna som ett samlat uttryck för den skånska befolkningens kamp-
lust men ändrade snart karaktär och kom att främst rikta sig
just mot denna befolkning, vars intressen den förklarar sig skola
tjäna. Orsaken är inte svår att förklara. Våren 1677 gjorde Johan

Gyllenstierna, konungens främsta rådgivare, sitt berömda edkrävarståg genom hela skogsbygden från Blekinges östkust till foten av Kullaberg. Socken efter socken sammankallades till stämma och på svenska kungens vägnar utlovade Gyllenstierna pardon för begångna brott mot att varje bonde med sitt namn bekräftade att han i fortsättningen skulle vara Sveriges krona trogen. Man har från danskt håll betecknat dessa böndernas underskrifter som en ren underkastelse, som en självuppgivelse, men jag tror inte, att man kan tolka saken på detta sätt. Karl XI hatade av allt sitt hjärta ända till sin död dessa bönder, som stulit hans pengar och slagit ihjäl hans ryttare, men han var tvungen att ge dem pardon så hårt klämd som han då var mellan sköldarna. Han höll också sitt löfte, vilket skall sägas till hans heder, och ingen av alla dem som varit med om Loshultskuppen och dråpen på svenska soldater, fick plikta med sin hals eller lämna sin gård efter kriget. Här under Gyllenstiernas tåg föll i själva verket avgörandet inte bara i det lilla kriget utan också i försvenskingsfrågan. De band, som skogsbönderna knöto med svenskungen blevo aldrig brutna.

Motsättningarna mellan skogsbönderna och de dansktrogna snapphanarna växte efter dessa händelser till öppet krig. Det danska högkvarteret bar delvis ansvaret härför. Kriget hade urartat till rena ställningsstrider och det gällde att förhärja varandras uppmarschområden och försämra varandras försörjningsmöjligheter. Karl XI lät härja socknarna kring den danska huvudfästningen Landskrona och danskarna gävo friskyttarna fria händer att bränna i svenskarnas rygg. Främsta skulden till denna utveckling är dock att söka i snapphanerörelsen själv och dess rekrytering ur element utanför bondesamhället. Det är en beklämmande läsning, dessa domböckernas förhör med fångna snapphanar, hur de svulto sig genom vintrarna, fingo sina fötter förfrusna ute i skogarna, övergivna av danskarna och ständigt i fruktan för svenska patruller och med hopp om våren, då skogen åter skulle bli grön och livet åter värt att leva. Man förstår, att deras hat vände sig mot de besuttna bönderna, som på sina gårdar levde under kungligt beskydd och som angävo och utlämnade dem, när de vågade.

Friskyttarnas krigföring mot bönderna omfattade alla stadier mellan enkla utpressningar och kvalificerade rån och mord. I första hand riktade den sig mot de förmögnaste i socknen, kyrkoherden, länsmannen och fjärdingsmännen. Den förteckning över sockenpräster, som mördades eller bortfördes från sina försam-

lingar och som Martin Weibull redovisar i sina Skånska samlingar, är omfattande och ger en rik inblick i krigsårens förvildning och elände. Det skånska bondesamhället utsattes för hårda påfrestningar under denna nödens tid. Kyrkoherdarna bortfördes, befolkningen tunnades ut, hela socknar brändes. Efter de första årens uppbådsrörelser höllo sig bönderna i stillhet och nöjde sig med att bittert klaga över skattetryck och snapphanehärjningar. Trots alla yttre vedervärdigheter höll man fast vid sockensjälvstyrelsen, samlades till sockenstämmor för att höra de senaste kungörelserna och avge vittnesmål om plundringar. Också häradsrätterna fortgingo och de mål som handlades rörde inte enbart krigsförhållanden. Det var det fredliga rättssamhället som här levde kvar och verkade oberoende av krigslarmet utanför portarna.

Jag har stor sympati för dessa skogsbönder. De slogo vakt om sin självständighet, de satte sig i respekt hos svenskarna och visade att det lönar sig att göra motstånd. De valde att dö på sina gårdar framför att söka skogen, de plöjde sina tegar och räknade sina ekollon, de skipade rätt och härdade ut, när soldatstormen svepte fram över bygden. Det är över dessa bönder monumenten skola resas och inte över deras gissel, de danskavlönade friskyttarna. I laglöshetens, knektväldets och inbördeskrigets tid var det dessa bofasta skogsbönder, göingarnas förfäder, som ensamma representerade rättssamhället och fridstanken.

Kyrkoböckerna och domböckerna ge många belysande episoder från det lilla kriget. »Tre dragoner och en dräng som vaktade fä i Hönjarums vång, vilka fyra blevo ynkligen mördade och marterade av snapphanar vid Hönjarums skans den 3 juli 1679 circa 4 post meridiem.» Den 7 augusti begravdes ytterligare en dragon vid namn Jon, dödad av snapphanar vid skansen. »Långfredagen 1677 begravdes Åge Frenseson och Fajer Gamelson i Rävninge och Anders Mogensen i Perstorp, vilka tre från Hästveda socken blevo ynkligen avlivade vid gamla gränsen i krigstiden fördi de blevo befunna av svenska krigsfolk att ha gevär. Sedan blev det beviljat av hans excellens Johan Gyllenstierna att deras legemer måtte hämtas och begravas.»

Svenskarna vägrade från första stund att behandla tillfångatagna friskyttar som vanliga krigsfångar. Enligt deras mening voro de rebeller mot sin lagliga edsvurna överhet. Och straffet var endast ett: döden. Endast utförandet av exekutionen varierade, särskilt kvalificerade dödsstraff uttänktes för ledarna. En snapphaneledare dömdes »att spetsas levande inte invärtas utan mellan

rygg och hud igenom nacken, sedan sättas på pålen, fötterna naglade och händerna bakbundna under en ny galge med rep om halsen, inte tilldraget. Hans namn slås på galgen.»

I oktober 1679 slöts freden mellan Sverige och Danmark men friskyttarna fortsatte sin verksamhet. Omkring femhundra av dem kommo så småningom över till Danmark, där de enligt Fabricius' undersökningar kom att bilda ett proletariat på landsbygden och i de själländska hamnstäderna. Många sökte sig tillbaka till de egna skogarna, angåvos, lockades fram ur sina gömställen och fördes till rannsakningshäktena eller stupade för arkebuseringsplutonerna. Ännu så sent som i april 1684 blevo fyra av dessa friskyttar från kriget gripna vid en vargjakt i Glimminge socken.

Snapphanefejden lever ännu kvar i folkminnet, i sägen och tradition, och den är ännu i stånd att väcka känslor till liv. Romantiken kring den kommer väl aldrig att försvinna, fast den i sig själv inte har många romantiska drag. Den började som en bonde-revolt, av samma karaktär som Nils Dackes uppror i Småland, en primitiv bonderepubliks resning mot centralmaktens övergrepp och förtryck. Den slutade som ett inbördeskrig, hänsynslöst och vilt som alla andra krig, där de sociala motsättningarna dominera. Den kostade den skånska landsbygden utsägliga lidanden och efterlämnade förödda provinser och en utfattig befolkning. Ödegårdarnas antal var förfärande stort, och samtida handlingar berätta om hela familjer som försvunnit i fejden. Verkningarna av den sträckte sig långt fram i tiden, och kulturellt sett kan man inte tala om någon skånsk insats förrän efter 1800-talets mitt.

Men hur gick det då för de bönder som plundrat kungens skatt i Loshult? Karl XI hade svårt att glömma sina bortstulna pengar, och kopparplåtarna voro inte inryckta i pardonsbrevet. Många somrar hade hunnit förflyta när kungen år 1684 tillsatte en undersökningskommission för att leta reda på plåtarna. Det visade sig vara en ytterst besvärlig historia och bönderna tego med vad de visste. »Dessa göingar äro mäktå förhärdade», skrev kommissarien, »och fädernas laster låda vid barnen.» Efter långt arbete och mycken möda lyckades han utpressa några tusen daler av den samlade menigheten men längre kom han inte. Och trots konungens förbittring och generalguvernörens nit blevo även de fortsatta undersökningarna resultatlösa. Bönderna fingo stanna kvar på sina gårdar, skogarna tego med sina hemligheter, och myndigheterna hade bara att erkänna sin maktlöshet.